

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2017 • Sayı: 48

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2017- Sayı 48 Hakemli Dergidir.
TUBİTAK ULAKBİLİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651
ISSN: 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Adnan TÜZEN

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editör

Miyase KOYUNCU KAYA

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz KURT	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Hakkı ACUN	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mehmet AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞGÜNDÜZ	Amsterdam Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Emekli Öğretim Üyesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet ÇETİN	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler ünvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukukî mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C. BAŞBAKANLIK
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000- Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com- web: www.vgm.gov.tr

Yapım

Semih Ofset S.E.K. Yayıncılık

Kapak ve Sayfa Tasarımı

M. Edip ERDOĞAN

Baskı

www.semihofset.com.tr- 0312 341 40 75

İÇİNDEKİLER

Takdim	3
Önsöz	5
İçindekiler/Contents	7
Amasya Kazası'nda Seydi Çelebi ve Mehmed Çelebi'ye Ait H. 790/ M. 1388 Tarihli Türkçe Vakfiye Turkish Waqf Deed that Belongs to Seydi Çelebi and Mehmed Çelebi in District of Amasya Dated H. 790/ M. 1388 Sıddık Çalık	9
Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları Waqfs of Sinan Bey in the District of Niksar Ali Açıklak	17
Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği Architecture of Sıbyan Mektebs: Sample of Abdullah Paşa Sıbyan Mekteb Çiğdem Belgin Dikmen - Ferruh Toruk.....	35
Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler New Perspectives on the Practice of İcâreteyn (Double-Renting) in the Ottoman Waqf System Ramazan Pantık.....	75
Çemişgezek Süleymâniye Camii Vakfı Süleymâniye Mosque of Cemisgezek Celalettin Uzun.....	105
18. Yüzyılda Hayırsever Bir Osmanlı Veziri: Hâfız Mustafa Paşa'nın Elazığ ve Malatya Vakıfları A Benefactor Ottoman Vizier in the 18th Century: Elazig and Malatya Foundations of Hâfız Mustafa Pasha Murat Alanoğlu	123
Alaca Minare Mescidi Yapısal Performansının İncelenmesi Investigation of the Structural Performance of Alaca Minaret Mosque Burçin Şenol Şeker	137
Cihât Mevzuatı Jihât (Duties) Legislation Talip Ayar.....	145
Tarihçe-i Harem-i Şerif-i Kudsi History of Harem-i Şerif in Jerusalem Mevlüt Çam.....	195
Kitâbiyât.....	203
Hasan Hüseyin Güneş, Kudüs Meğâribe Mahallesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017, 260 s. ISBN: 978-975-19-6820-3 Mustafa Öksüz.....	205
Mustafa Kaygısız, Turgutoğulları: Orta Anadolu'nun Türkmen Beyliği, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, Aralık 2016, XIV + 200 s. ISBN: 978-605-9427-59-3. Yusuf Turan Günaydın	207
İbrahim Hakkı Konyalı'nın Kayıp Arşivinden İstanbul'da Mimar Sinan Eserleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, İstanbul, 2016, 456 s. ISBN: 605-913-25-10 Mehmet Kurtoğlu.....	213
Haliç'te Büyük Bilgi Şöleni: 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi'nin Ardından Yılmaz Kurt	219

Çemişgezek Süleymâniye Camii Vakfı

Celalettin Uzun*

Öz

Şehirlerin teşekkülü ve inkişâfında vakıfların önemi büyüktür. Osmanlı şehirleri bir vakıf eseri olan camilerin etrafında oluşmaktaydı. Şehir yapısının en temel birimi olan mahalleler de yine bu yapıların etrafında ortaya çıkarak gelişmekteydi. Kalıcı odak noktaları olarak ifade edebileceğimiz çarşı, pazar, han ve bedesten gibi ticârî yapılar da şehrin en büyük camisi olan câmi-i kebîr etrafında toplanmaktaydı. Dolayısıyla bu camiler kentin fizikî yapısının oluşmasında önemli rol üstlendiği gibi, toplumun kültürel ve sosyal bakımdan gelişmesine de katkıda bulunuyordu.

Bu çalışmada, Osmanlı arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle Çemişgezek şehrinin gelişmesinde ve günlük hayatın işleyişinde son derece aktif rol oynayan Süleymâniye Camii tanıtılmıştır. Ayrıca cami vakfının işleyişi ve ne tür gelir kaynaklarına sahip olduğu, cami ve vakıf personeli ile bunların aldıkları ücretlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çemişgezek, Câmi-i Kebîr, vakıf, Süleymâniye, Yelmâniye

Süleymâniye Mosque of Cemisgezek

Abstract

The foundations have great importance in the formation and development of cities. The cities in Ottoman lands spread around the mosques which were the work of a foundation. Also, the neighbourhood which were the basic unit in the urban structure were constructed and developed around these mosques. The commercial structures such as market, bazaar, inn and covered bazaar that are of permanent public focus, gathered around the grand mosque which was the biggest mosque in each city. Thus, these mosques had a great role in the formation of the city's physical structure, same as they contributed to the social and cultural development of the society.

In this study, by using Ottoman archive documents as a source, Süleymâniye Mosque which had a quite active role in the development of the city of Çemişgezek and its daily life was defined. In this way, the foundation of mosque was informed. Moreover, explanations were made about the operation of the mosque's foundation, its income sources, the staff and their salaries.

Keywords: Çemişgezek, Big Mosque, Foundation, Süleymâniye, Yelmâniye

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BİNGÖL; celalettinuzun@hotmail.com

Giriş

Bugün Tunceli iline bağlı bir ilçe olan Çemişgezek en eski yerleşim merkezlerinden biri olup, tarihi süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir.¹ Malazgirt savaşından sonra da bölgeye Müslüman Türk unsurları egemen olmuştur.² Böylece şehir İslâm karakterini yansıtacak bir şekilde imar edilmiş; cami, mescit, medrese gibi dini ve eğitim kurumlarıyla donatılmıştır.

İslâm dini namaz ibadetini toplu halde yapmaya teşvik etmektedir. Ayrıca Cuma ve bayram namazlarını cemâatle kılma gerekliliği, İslâm şehirlerinde bütün ahalinin birlikte namaz kılacakları genişlikte bir cami inşâ edilmesini zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı, kaynaklarda ve arşiv belgelerinde *Câmi-i Kebîr* veya *Ulu Camii* olarak ifade edilen bu tür yapıların toplum nazarında büyük önemi vardı. Esasen bu yapılar sadece ibadet maksadıyla kullanılmamakta, çeşitli roller de üstlenmekteydi. Mesela hükümet tarafından gönderilen emir ve yasaklar bu yerlerde halka duyurulur (Halaçoğlu, 2007: 154), şayet şehirde müstakil bir mahkeme binası yoksa bu camiler mahkeme olarak da hizmet verirdi. Bu suretle şehir halkı aralarındaki anlaşmazlıkları buralarda çözüme kavuştururdu. Ayrıca alım-satım işleri, evlenme-boşanma ve nafaka gibi toplumsal hayatla ilgili birçok mesele de yine bu camilerin bünyesinde halledilirdi. Dolayısıyla bu camiler mahallenin en önemli kamu alanlarıydı (Behar, 2014: 27).

1 1968-1970 yıllarında bölgede yapılan kazılar neticesinde, Çemişgezek ve çevresinin çok eski bir yerleşim merkezi olduğu ortaya çıkmıştır. Kazılar sonucunda Pulur'da Neolitik döneme ait tabakalara rastlanmıştır. Bu sebepten Çemişgezek ve çevresinin yerleşim tarihi M.Ö.6000'lere kadar götürülmektedir. Ayrıca M.Ö 3000-4000'lerde Yukarı Fırat boylarında Subarlar'ın yaşadığı bilinmektedir. Diğer taraftan, Fırat'ın iki yakasını içine alan Harput ve Çemişgezek bölgesine İşuva da denilmekteydi. İşuvalılar ve Hititlerin hâkimiyet mücadelesi neticesinde bu bölge Hititlerin eline geçmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Çemişgezek ve çevresi Urartular, Medler, Mekadonya, Kapadokya Krallığı, Romalılar, Orta Asya kökenli Partlar ve M.S. 395 yılında da Doğu Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altına girmiştir. Çemişgezek tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koşan, 1976: 35; Bilgiç, 1946: 409; Kınal, 1987:103; Ünal, 1999: 7-9.

2 Malazgirt savaşı öncesinde Türkler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine akınlar yaparak, Bizans'a ait çok sayıda kale ve şehirleri ele geçirmişlerdir. Fetihten önce yapılan bu akınlar nedeniyle Çemişgezek ve çevresinin de ele geçirilmiş olması muhtemeldir. Ancak Malazgirt zaferinden sonra bölge tamamen ele geçirilerek, sistemli bir şekilde yerleşilmiştir. (Ünal, 1992: 368).

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Çemişgezek'te gündelik hayatın yoğun olarak yaşandığı önemli merkezlerden biri olan Süleymâniye Camii tanıtılacaktır. Bu suretle cami ve vakfının işleyişi hakkında bilgi verilerek, müessesede hizmet veren görevliler ve bunların almış oldukları ücretlerden bahsedilecektir.

Süleymâniye Camii

Kale Mahallesi'nde³ bulunan ve Çemişgezek'in en büyük yapısı olan Süleymâniye Camii'nin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Büyük oranda tadilat gördüğü anlaşılan caminin Osmanlı öncesine ait bir eser olduğu tahmin edilmektedir (Sözen, 1970-71: 30; Özbek, 1997: 85).

16. yüzyıla ait Çemişgezek Sancağı hakkındaki tahrir kayıtlarında Süleymâniye Camii'nin ismine rastlanmamaktadır. 1518 yılına ait ilk tahrir kaydında şehirde sadece bir cami vakfından (*vakf-ı mescid-i câmi*) bahsedilmektedir (Ünal, 1999: 159). 1530 yılındaki tahrirden şehir merkezinde yine bir cami ile bir medresenin olduğu anlaşılmaktadır.⁴ 1541 yılına ait tahrirde ise *Câmi-i Kebîr* vakfından bahsedilmesi, önceki tahrirlerde ismi belirtilmeyen caminin Ulu Camii olduğuna işaret etmektedir. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrirde, esasen bu caminin Yelmân Bey, medresenin ise Yelmâniye ismini taşıdığı görülmektedir. (BOA, TT. d. 552: 53a-54a).

16. yüzyıl tahrir kayıtlarına göre şehirde tek bir caminin var olmasından dolayı bu yüzyılda Yelmâniye Camii, Ulu Camii olarak değerlendirilmiştir (Ünal, 1999: 159-162). Diğer taraftan 1710 yılına ait bir belge Yelmâniye Camii'nin şehrin en büyük ibadet mekânı olduğunu doğrulamaktadır.⁵ Ancak 1710 yılına ait başka bir belgede Süleymâniye Camii'nin de câmi-i kebir olduğu ifade edilmektedir.⁶

3 "Çemişgezek kasabasında Kal'a mahallesinde kâin Süleymâniye Câmi-i şerif..." bkz. (BOA, EV. MKT. 1970: 18; BOA, EV. MKT. 1599: 322; BOA, EV. MKT. 1864: 66).

4 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekir ve 'Arab ve Zü'l-kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım (1998): 25,175.

5 "Çemişgezekde Yelmâniye dimekle ma'rûf Ulu Câmi'inde..." (VGMA, 1133: 284).

6 "Çemişgezekde Süleymâniye Câmi' dimekle ma'rûf câmi-i kebirin..." (VGMA, 1133: 284).

Daha sonraki yıllara ait diğer bir kısım belgelerde de Süleymâniye Camii şehrin en büyük camii olarak gösterilmektedir (VGMA, 1084: 26; 1094: 133-134; 1119: 32-33,36; 1143: 243).

Belgelerden, Çemişgezek şehir merkezinde Yelmâniye ve Süleymâniye isminde iki farklı Ulu Camii'nin var olduğu kanaati uyanmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde her bir kaza merkezinde bir Ulu Camii'nin mevcut olması ve Osmanlı Devleti'nin benimsemiş olduğu Hanefî mezhebine göre de cuma namazlarının şehirdeki en büyük camide kılınması gerekliliği (Aydın, 2009: 91-93; Karaman, 1993: 86) Çemişgezek şehrinde Ulu Camii şeklinde hizmet veren ikinci bir yapının var olamayacağını göstermektedir. Öte taraftan bir belgede geçen *Câmi-i Kebîr nâm-ı diğer Süleymâniye Yelmâniye Câmi-i Şerîf* ifadesi bu müesseselerin aynı yapı olduğunu düşündürmektedir (VGMA, 1094: 133). Ayrıca hurûfât defterlerinde her iki müesseseye yapılan kimi atamalardan bu müesseselerin aynı yapı olduğu izlenimi edinilmektedir. Mesela 1715 yılına ait bir belgede Yelmâniye Camii'nin mütevellîsi Bâyezîd vefat edince İbrahim'in atandığı anlaşılmaktadır.⁷ 1716 yılına ait başka bir belgede ise Süleymâniye Camii'nin mütevellîsi Bâyezîd'in ölümüyle göreve Abdurrahman'ın getirildiği ifade edilmektedir.⁸ Belgelerde Yelmâniye ve Süleymâniye vakıflarının mütevellîsi Bâyezîd ismi zikredilmiş olsa da Bâyezîd'in vefatıyla bu görevin farklı kişilere tevdi edildiği görülmektedir. Ancak başka bir belgede bu durum açıklığa kavuşmaktadır. Nitekim Süleymâniye Camii'nin mütevellîsi Bâyezîd'in ölümüyle göreve oğulları rağbet etmediği için önce İbrahim'in atandığı, sonrasında ise Bâyezîd'in kardeşinin oğlu Abdurrahman'ın bu vazifeye getirildiği anlaşılmaktadır.⁹ Müesseselere yapılan başka atamalarda da bu durum takip edilebilmektedir. Mesela 1798 yılında *Süleymâ-*

niye Câmi-i Kebîr'de günlük bir buçuk akçe ile müezzinlik görevinin yarı hissesini tasarruf eden *Mehmed bin Ömer* adlı kişinin aynı şartlarla Yelmâniye Camii'inde de vazifeli olduğu görülmektedir (VGMA, 565: 77,81).

Diğer taraftan 16. yüzyılda Yelmân Bey Camii ve Yelmâniye Medresesi vakıflarının ve gelirlerinin de ayrı olması (Ünal, 1999: 160; Bizbirlik, 2002: 328), ayrıca daha önce belirtildiği üzere 1710 yılında hurufat kayıtlarında Ulu Camii adının Süleymâniye ve Yelmâniye olarak geçmesi ve yine başka bir belgede *Câmi-i Kebîr nâm-ı diğer Süleymâniye Yelmâniye Câmi-i Şerîf* ifadesi, Yelmân Bey veya Yelmâniye Ulu Camii'nin, Yelmâniye Medresesi'nin bulunduğu yerden farklı bir bölgede olduğunu, dolayısıyla Kale mahallesinde bulunan Süleymâniye Camii ile aynı yapı olduğunu düşündürmektedir. Bu yapı, zaman içerisinde tahribata uğramış olması nedeniyle Süleyman adında biri tarafından onarılmış veya tekrardan inşa ettirilmiş ve bu suretle de Süleymâniye ismini almış olabilir. Osmanlıda bu tür uygulamalara sıklıkla rastlanmaktadır.¹⁰ Ancak bu görüşü destekleyebilecek somut bir veri de bulunmamaktadır. Fakat Çemişgezek'e bağlı *Ribat* ve *Germir* köyünde Süleyman Bey tarafından yaptırılan camilerin olması (VGMA, 1094: 134; 1099: 20) ve Çemişgezek'e bağlı diğer bir kısım köylerde bulunan bazı camilerin de faaliyetlerini yine Süleyman Bey'in vakfettiği gayrimenkuller sayesinde devam ettirmesi (VGMA, 1098: 242; 1100: 111), Süleyman Bey adında bir hayır sahibinin bölgede önemli hizmetler verdiğini göstermektedir.

Öte taraftan bugün Süleymâniye Camii'nin bulunduğu mahalden farklı bir bölgede yer alan Yelmâniye Camii'nin kitabesi incelendiğinde, bu yapının esasen bir cami olmadığı, Tâceddin Yelmân Bey tarafından medrese olarak inşa ettirildiği görülmektedir.¹¹ Nitekim 16. yüzyılda *Yelmâniye Medresesi* (BOA, TT. d. 552: 54a) adıyla anılan bu yapının bulunduğu mahal de Medrese Mahallesi olarak bili-

7 "Çemişgezekde Yelmâniye Câmi'inde mütevellîsi Bâyezîd fevt mahlûlünden İbrahim'e nâibi Ahmed 'arziyla." (VGMA, 1133: 285).

8 "Çemişgezekde Süleymniye Câmi'inde bir akçe ile mütevellîsi Bâyezîd fevtinden karındaşı oğlu Abdurrahmana kâdısı Abdullah 'arziyla tevcih." (VGMA, 1133: 285).

9 "Çemişgezekde Süleymâniye Câmi'i-i Kebîrde bir akçe mütevellî Bâyezîd fevtinde oğulları rağbet itmeyub âherden İbrahim alub zabt itdikden sonra müteveffânın karındaşı oğlu Abdurrahman alub üzerinde iken müteveffânın oğlu Hamza almağla ref'inden Abdurrahmana kâdısı Kasım 'arziyla tevcih." (VGMA, 1133: 286).

10 Mesela Harput'taki Pervane Camii görmüş olduğu onarımdan sonra Ağa Camii olarak anılmaya başlanmıştır. Yine Harput'ta bulunan Depegöz Mescidi'nin diğer bir isminin de Hacı İbrahim Mescidi olduğu bilinmektedir bkz. Çakar vd. (2017): 30,67.

11 "Emere bi-imâretü'l medreseti'l- mübareketi'l- melik el-âdil Tâceddin Yelmân bin Keykubâd bin Hâlidî Kürdi fi eyyâmi Timurhan min Mâverâû'n-Nehir Haladallâhu Devlete hümâ".

niyordu (VGMA, 1100: 110; 537: 239; Ünal, 1999: 63). Müesseseye yapılan vazifelendirmelerde bu yapıdan daha çok *Yelmâniye Medresesi* (VGMA, 1098: 242; 1100: 99), *Yelmâniye Medresesi Câmii* (VGMA, 1100: 111), *Yelmâniye Medresesi Vakıf Câmii* (BOA, AE. SMST. III. 69/5089) veya *Medrese Câmii* (VGMA, 1100: 110; 1098: 242; 1094: 133) şeklinde bahsedilmektedir. Bu sebeple, vakfa konu olan asıl unsurun, kitâbede de belirtildiği üzere, medrese olduğu ve caminin de külliye'deki yapılardan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca külliye içerisinde bir zaviyenin bulunduğu da anlaşılmaktadır (VGMA, 1098: 241, 242; BOA. C. MF. 128/06360). Dolayısıyla külliye bünyesindeki mescidin sonradan camiye dönüştürüldüğü ve bu suretle caminin de Yelmâniye olarak adlandırıldığı söylenebilir. Nitekim 1693 yılında mescidin varlığı tespit edilmektedir (VGMA, 1098: 241). Sonraki yıllarda külliye bünyesindeki caminin harap olması ve medresenin de etkinliğini yitirmesi sebebiyle medrese bölümü tamamıyla kaldırılarak camiye dönüştürülmüştür (Özbek, 1997: 84). Bugün de sadece külliyenin camiye dönüştürülmüş olan bu kısmı mevcuttur. Dolayısıyla 16. yüzyılda şehrin tek camii olan Yelmân Bey veya Yelmâniye Ulu Camii ile medresenin bünyesinde sonradan ortaya çıkan bu yeni caminin isim benzerlikleri karışıklıklara sebebiyet vermiş olabilir. Tahminen aradaki isim karışıklığının önüne geçmek için veya zaman içinde geçirmiş olduğu bakım ve onarım sebebiyle Ulu Camii'nin adı Yelmâniye'den Süleymâniye'ye dönüştürülmüştür. Fakat tıpkı medrese mescidinin camiye çevrilmesinde yaşanan ikili adlandırma gibi halkın bu değişikliği hemen benimsemediği veya alışlagelen ismi kullanmaya devam ettiği için şehrin Ulu Camii her iki adla da anılmaya devam etmiştir. Nitekim yukarıda zikredilen hurûfât defteri kaydında 1710'lu yıllarda Ulu Camii, Süleymâniye ve Yelmâniye adıyla geçmektedir. Bu durum zaman içinde Medrese mahallesindeki Yelmâniye Camii ile bir karışıklık oluşturmuş olmalıdır ki, merkezden yazılan bir fermâna da konu olmuştur (BOA. CEV. 533/26901).

Bahse konu olan bu husus kesin olmamakla birlikte güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir.

Zira yukarıda örnekleri verilen Hurûfât Defterlerindeki bazı atama kayıtlarından ve yine bir kısım belgelerde Ulu Camii adının Süleymâniye ve Yel-

mâniye olarak geçmesi müesseselerin bütünüyle aynı olduğunu teyit etmek zordur. Çünkü bir kişi çok sayıda yerel vakfın mütevellisi sıfatıyla görev yapabiliirdi (Behar, 2014: 111). Aynı şekilde birden fazla kurumda çalışma imkânlarına sahip olan cami görevlileri de olabiliirdi. Ayrıca Yelmâniye ve Süleymâniye kelimelerinin yazılışının büyük oranda benzer olması kâtipler tarafından tutulan kayıtlar ve bu kayıtları yanlış okumalardan kaynaklanan problemleri ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu karışıklıklara bazı belgelerde rastlanmaktadır. Mesela “Yelmân” ve “Süleymân” kelimelerinin karıştırılması sebebiyle Süleymâniye Camii bir belgede Medrese mahallesinde gösterilmiştir (VGMA, IMUF-EVKT. 00739: 193). Ancak bu cami daha önce de ifade edildiği üzere Kale mahallesinde olduğu kesin olarak bilinmektedir. Ayrıca bir belgede *Süleymâniye nâm-ı diğer Medrese Câmii'-i şerîf* (VGMA, IMUF-EHMM. 00747: 77) ifadesi de Süleymâniye ve Yelmâniye kelimelerinin karıştırıldığını göstermektedir. Zira Kale mahallesinde olduğu anlaşılan Süleymâniye Camii'nin değil, Medrese mahallesinde bulunan Yelmâniye Medresesi bünyesindeki cami isminin Medrese Camii olduğu bilinmektedir (VGM 265: 328). Diğer taraftan Yelmâniye Medresesi'nin yanı sıra belgelerde şehir merkezinde Süleymâniye adında başka bir medreseden de bahsedilmektedir. (VGMA, 234: 100,494; 288: 148). Fakat Süleymâniye Medresesi olarak zikredilen yapının aslında Yelmâniye Medresesi ile aynı yapı olduğu başka bir belgeden öğrenilmektedir. 1775 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre Süleymâniye Medresesi'nin müderrisi olan *Hasan Efendi ibn Süleyman* adlı kişi merkeze sunmuş olduğu arzuhalde görevli olduğu müessesinin kadimde Yelmâniye Medresesi olarak, *tuğra-i suret-i defter-i hâkânide* kayıtlı olduğunu, fakat Anadolu muhâsebesi kaydında ise Süleymâniye Medresesi olarak kaydedildiğini o yüzden *defter-i hâkâni* kaydına itibar edilmesini merkezden talep etmiştir. Bunun üzerine Defterhâne Emîni İbrahim Nazîf Efendi sunmuş olduğu arzuhalde bölgede Yelmâniye Medresesi'nden başka, Süleymâniye adıyla bilinen bir medrese vakfının olmadığı belirtmiştir (VGMA, 259: 255).

Sonraki yıllarda bu müesseselerin isim benzerlikleri payitahtın da dikkatinden kaçmamıştır. 1789 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre, usul-

süz atamaların önüne geçebilmek için Yelmâniye Medresesi, Süleymâniye Câmii ve Medrese Camii vakıflarının aynı olup olmadığı hususunun mahallinde araştırılması için İstanbul'dan bir fermân gönderilmiştir¹². Bunun üzerine 1790 yılında şehrin yaşlılarından oluşan bir heyetin huzurunda bu konu sorgulanmıştır. Yapılan soruşturmanın neticesinde Yelmâniye Medresesi ve Medrese Camii vakıflarının bir olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat yapılan tahkikatta Süleymâniye Camii vakfı ile bu müesseseye ait vakıf arasında bir irtibatın olup olmadığının sorgulanmadığı anlaşılmaktadır (VGMA, 265: 328).

Bir kısım belgelerden hareketle Süleymâniye ve Yelmâniye Camii'nin aynı yapı olduğu kanaati oluşsa da yukarıdaki bazı örneklerde görüldüğü üzere kâtiplerin tuttukları kayıtlardaki hata payları göz ardı edilmemelidir. Nitekim yapılan araştırmalarda iki belge dışında farklı isimlerle anılan bu müesseselerin aynı yapı olduğunu gösteren başka bir delile ulaşılamamıştır. Bununla birlikte günümüze kadar gelen bu müesseselerin farklı mahallelerde olması bunların farklı iki yapı olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ayrıca bunu 1845-50, 1864-67 ve 1869-71 yılları arasında tutulan vakıf muhâsebe kayıtlarıyla teyit etmek de mümkündür.¹³ Zira bu belgelerde Süleymâniye ve Yelmâniye Camii görevlilerinin ve gelir-gider kalemlerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Ancak 16. yüzyılda Yelman Bey Camii ve Yelmâniye Medresesi vakıf kayıtlarının ayrı olması ve gelir gruplarının da benzer olması, buna karşın 19. yüzyılda Yelmâniye Camii ve Yelmâniye Medresesi vakıf kayıtlarının aynı tutulması ve gelir gruplarının benzer olması dikkat çekmektedir (VGMA, 265: 328; BOA. EV. MH. 1498: 75; 1614: 71).

Netice itibarıyla Süleymâniye ve Yelmâniye kelimelerinin büyük oranda benzer olması kâtipler

12 "...Asakir ruznâmçesinde başka başka derkenâr olmağla bu suretde derkenâr nâtk olduğu üzere Dârende 'arzinin mutasarrif olduğu Yelmâniye Medresesi başka ve Süleymâniye Câmii' ve Medrese Câmii' vakıfları başka mıdır yoğsa vakf-ı vâhid midir kuyudundan münfehim olmamağla mahallinde kasaba-i mezbûrenin müsinn ve ihtiyarları hazır oldukları halde zikr olunan hitâbetlerin mutasarrıfları ihbâr ve yedlerinde olan senedlerine nazar ve terkîn-i iltimâs olunan cihet mükerrermidir ve hangisi mükerrerrdir ve himâye olunmaksızın ..." bkz. BOA, CEV. 533/26901.

13 Muhasebe kayıtları için bkz. BOA. EV. d. 12360: 4a; 18823: 24a; BOA. EV. MH. 1134: 1,2; 1614: 71,73; 1498: 71,75.

tarafından kimi zaman hatalı kayıtların tutulmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum Süleymâniye ve Yelmâniye adlı camileri bir yapı olarak gösteren belgelerin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu yapıların bugün farklı mahallelerde olması ve bunlara ait son dönem vakıf muhâsebe kayıtlarının da ayrı tutulmuş olması, Süleymâniye Camii'nin, Yelmâniye Camii'nden farklı bir yapı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Fizikî açıdan bakıldığında Çemişgezek ilçesinin en büyük tarihi yapısı olarak karşımıza çıkan Süleymâniye Camii mimarî açıdan diğer ulu camilerle benzerlik göstermektedir. Nitekim cami tek parça tuğladan inşa edilmiş ve geniş çaplı olan minaresi başka yerlerdeki ulu cami minareleriyle benzeşmektedir (bkz. Resim 2).

Osmanlı şehirlerinde bedesten, han, imaret, pazar ve çarşı gibi ticarî ve sosyal tesisler genelde Ulu Camii etrafında toplanmıştır. Çemişgezek şehrinde de ekonomik faaliyetler dolayısıyla gündelik hayat yoğun bir şekilde Süleymâniye Camii etrafında yürütülmekte ve 17. yüzyılda caminin bulunduğu bölge Ulu Camii Mahallesi olarak tarif edilmekteydi. Buradaki esnaf arasında çok sayıda gayrimüslim tebaaya ait dükkânlar da vardı (BOA, KK. d. 03811:56-59). Caminin hemen önünde ise büyük bir çarşının kurulabileceği genişlikte bir meydan bulunmaktaydı. Bugün dahi caminin çevresinde ticarî faaliyetlerin yoğun bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir (bkz. Harita 1). O yüzden Çemişgezek şehrinin nüfusunun büyük bir kısmı bu bölgede toplanmıştır (bkz. Resim 1). Bu alanda merkezi cami işlevini ise Süleymâniye Camii yerine getirmekteydi. Çarşı ve pazarlarda ticaret ile uğraşan esnaf ve müşterilerin çoğu da günlük beş vakit namazı ve Cuma namazlarını eda etmek için burada toplanırlardı.

Çemişgezek Ulu Camii Vakıf Gelirleri

16. yüzyılın ilk yarısında Çemişgezek Sancağına ait tahrir kayıtlarında Yelmâniye veya Süleymâniye Camii'nden bahsedilmemektedir. Ancak 1541 yılına ait tahrir kaydında Câmii'-i Kebîr vakfının gelirlerine değinilmiştir (Ünal, 1999: 159-162). Bu yüzyılda vakfın gelirlerinin bir kısmı Akviran ve Ziverni köylerinin mâlikâne rub' (1/4) hissesinden

oluşmaktaydı. Diğer bir kısım gelirler ise dükkân, değirmen, bağ ve bostan vâridâtından meydana gelmekteydi. Bu tarihte 1853 akçelik gelirlerin tamamı camide görev yapan imam, hatip ve müezzinlerin ücretleri için harcanmaktaydı (Ünal, 1999: 159-160).

16. yüzyılın ikinci yarısında ise Ulu Camii olarak değerlendirilen Yelmân Bey Camii'nin vakıf gelirlerinden bahsedilmektedir. Vakfın 1565 yılında toplam 4287 akçelik bir geliri vardı. Bu gelirlerinin bir kısmı bakkal, attar ve haddad dükkânlarının kira gelirleri ile şehir içinde bulunan bazı ev ve bağ kiralardan elde ediliyordu. Vakfın diğer gelirleri ise on adet zemin ve iki adet mevrâdan meydana gelmekteydi. Cami vakfının gelirlerinin artmasına mukâbil çalışan sayısında da artış olmuş, vakıfta hizmet veren hatip, imam ve müezzin dışında mütevellî ve aşırhân tayin edilmiş, sergide kullanılan hasır için bütçeden pay ayrılmıştır. Vakıf personeli ve hasır alımı için günlük 12 akçe ayrılmıştı (Ünal, 1999: 161).

17. yüzyıl ve sonrası Süleymâniye ismiyle anılan Cami-i Kebîr'in muhâsebe kayıtlarında ise vakıf gelirlerinin önemli miktarının bazı köy ve mevrâ ile şehrin etrafındaki bağların öşür gelirlerinden meydana geldiği görülmektedir. 1863-1865 yılları arasında *Ağyâr-ı Müri* köyü hâsılâtından 441, *Zağverli*¹⁴ köyü hasılatından 488 kuruş, *Oşpek mevrâsı* hâsılâtından 383 ve *Gineli*¹⁵ mevrâsı hasılatından da 90 kuruşluk bir gelir elde ediliyordu. Şehrin etrafında bulunan bağların öşür gelirinden 14 kuruş da yine cami vakfına aktarılıyordu. Bu tarihlerde vakfın toplam gelir ve gideri eşit olup 1416 kuruştur (BOA, EV. MH. 1133: 3; 1134: 2). Sonraki yıllarda gelir türlerinde bir değişiklik olmamasına karşın miktarlarında artış olmuştur. 1870-71 yılları arasında vakfın gelir ve gideri eşit olup toplamda 1458 kuruştur (BOA, EV. MH. 1614: 73).

Süleymâniye vakfının toprak mahsullerinden sağlanan bu gelirlerine ek olarak hayır sahiplerinin vakfettikleri nakit gelirleri de vardı. Vakıf kuran kişiler vakfettikleri bu tür gelirleri vakfiyelerinde etrafıca anlattıktan sonra bunlardan elde edilecek

gelirlerden hangi görevliye ne kadar ücret ödeneceğini ve bu görevlilerin yapacakları hizmetleri de belirtmekteydiler. Bu bağlamda 1768 yılına ait bir belgede Küçük Ali adında birinin Süleymâniye Camii vakfına 100 kuruş vakfettiği ve bu paranın nemasından da camide çalışan vâizlerin ücretlerinin ödendiği anlaşılmaktadır (VGMA, 1099: 19). Ayrıca 1892 yılına ait bir belgeden caminin bakım ve onarımı için hayır sahiplerince vakfedilen yirmi bin 'avârız akçesinin olduğunu öğrenmekteyiz. Fakat vakfın mütevellîsi Süleyman Efendi'nin tahsili mümkün olan mahallerde bu gelirlerin yedi bin kuruşluk kısmını tahsil ederek kendi nefesine harcadığı; tahsili mümkün olmayan mahallerde de gelirleri toplamadığı gibi senetlerini de yenilemediği anlaşılmaktadır (BOA, EV. MKT. 1970/18).

Süleymâniye Camii Vakıf Çalışanları ve Ücretleri

Vakfın idaresi mütevellînin sorumluluğu altındaydı. Vakıf işlerinin usulüne uygun yapılıp yapılmadığını denetleyen mütevellînin yoğun bir iş yükü ve ağır sorumlulukları bulunmaktaydı. Vakfiye şartlarına uygun olarak hizmet binalarının bakım ve onarımı, vakıf personelinin atanması ile bunların maaşlarının zamanında ödenmesi ve vakıf çalışanlarının görevlerini gereği gibi yapmalarının sağlanması mütevellînin kontrolünde yapılmaktaydı. Ayrıca vakfa ait gayrimenkullerin değerinde kirâya verilmesi, gelirlerin toplanması, gerekli harcamaların yapılması ve vakfın gelir ve giderlerinin yılsonu hesaplarının tutularak ilgili makamlara verilmesi de mütevellînin vazifeleri arasındaydı (Öztürk, 2006: 217-219).

Mütevellîlerin atanması genellikle kadı (VGMA, 1133: 284, 285; 1119: 32; 1094: 133) veya nâib (VGMA, 1100: 109) arzlariyle merkezde düzenlenen berât kayıtlarıyla gerçekleşirdi. Ayrıca padişah fermânıyla yapılan görevlendirmeler de vardı. Mesela 1710 yılında Süleymâniye Câmii'nde mütevellîlik görevini yürüten Ali vefat edince Âsîtaneden *sadır olan fermân-ı 'âli mücebince* bu göreve Hüseyin getirilmiştir (VGMA, 1133: 284). Ancak bu şekilde yapılan atamalar nâdir olarak yapılmakta, atamalar çoğunlukla berât-ı şerif verilerek gerçekleşmekteydi (Özkaya, 2010: 79). Diğer taraftan berâtsiz yapılan vazifelendirmeler de vardı (VGMA, 1083: 275). Bu göreve getirilen kimi kişiler de babalarının *'atîk berâti mücebince* gö-

14 Bu köyün adı Zağurlu ve Zağferanlı şeklinde de okunmaktadır (Çelik, 2013: 145).

15 Bu mevrânın ismine başka kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak Çemişgezek'te Gini adında bir köyün olduğu bilinmektedir (Ünal, 1999: 282).

revlendiriliyorlardı (VGMA, 1099: 20). Dolayısıyla mütevellî atamalarını belirleyen en önemli unsur vakıf kurucuları tarafından konulan şartlardı. Yapılan atamalar da vakfiye şartlarına uygun bir şekilde olurdu. O yüzden vakfiye sahibi bizzat kendisini vakfa mütevellî olarak atayabilir ve kendisinden sonra da bu göreve neslinden gelen kişilerin getirilmesini isteyebilirdi.¹⁶ Süleymâniye Camii vakfına yapılan mütevellî atamaları da daha çok soya dayalı olarak yani evlâdiyet üzere yapılmaktaydı. Vakıf kurucusunun soyu kesilmesi veyahut vâkıfın soyundan gelenlerin görevi talep etmemesi durumunda bu vazifeye farklı kişiler getirilebiliyordu. Ancak çoğu zaman vâkıfın soyu devam etmesine rağmen dışarıdan müdâhale edilerek bu göreve başka birilerinin getirildiği de oluyordu. Böyle durumlarda hak sahibinin yapmış olduğu şikâyetler dikkate alınarak haksızlıklar giderilmeye çalışılırdı. Bu sebepten vakfa mütevellî olmak için ciddi bir rekabet yaşanmaktaydı. Mesela 1710 yılında Mehmed ve Ali adlı kişiler âherden olmaları yani vâkıfın soyundan olmadıkları ve haksız yere Bâyezîd üzerinden bu vazifeyi aldıkları gerekçesiyle görevlerinden azledilerek mütevellîlik vazifesine tekrardan Bâyezîd atanmıştır (VGMA, 1133: 284). Ancak 1711 yılında Bâyezîd'in vazifesini *terki hizmet* ettiği gerekçesiyle yerine Mehmed getirilmiştir (VGMA, 1133: 285). Fakat 1713 yılında Bâyezîd'e vazifesinin iade edildiği anlaşılmaktadır (VGMA, 1133: 285). Ne var ki kısa bir süre sonra yeniden Bâyezîd görevden azledilerek bir daha yerine Mehmed'in atandığı anlaşılmaktadır. Ancak 1714 yılında Mehmed'in bu vazifeye Bâyezîd üzerinden haksız bir şekilde aldığı ortaya çıkınca bu sefer de Mehmed görevden azledilerek Bâyezîd'in görevi iade edilmiştir (VGMA, 1133: 285).

Diğer taraftan Bâyezîd'in ölümünden sonrada bu vazifeyi elde etmek için Bâyezîd'in oğlu Hamza ve yeğeni Abdurrahman arasında da uzun süreli bir mücadelenin yaşandığı görülmektedir. Zira 1716 Bâyezîd'in ölümüyle bu göreve Bâyezîd'in kardeşinin oğlu Abdurrahman getirilmiştir. Ancak Bâyezîd'in bu görevi yürütebilecek Hamza adında bir oğlu olması sebebiyle, bu kere Abdurrahman görevden alınarak yerine Hamza atanmıştır (VGMA, 1133: 285). Fakat 1734 yılına kadar bu görev Abdurrahman ve Hamza arasında sürekli el değiştir-

miş (VGMA, 1119: 32,33; 1083: 275; 1143: 243; 1094: 133), 1734 yılında Abdurrahman'ın ölümüyle vazifeye Abdurrahman'ın oğlu Abdurrahim getirilmiştir (VGMA, 1094: 133). Ancak bu görevi elde etmek için bu sefer de Abdurrahman'ın oğulları ile Hamza arasında sıkı bir mücadele baş göstermiştir. Tarafların karşılıklı hak iddiaları nedeniyle bu vazife sürekli dava konusu olmuş ve sürekli el değiştirmiştir. Nitekim 1745 yılına ait bir belgede, babası Abdurrahman'ın vefatıyla bu vazifeye atanan Abdurrahim'in görevini kardeşi Mehmed'e bıraktığı, ancak Hamza'nın tevliyeti haksız yere kendi üzerine berât ettirdiği, bu nedenle de Hamza'nın görevden azledilerek Mehmed'e görevinin iade edildiği ifade edilmektedir (VGMA, 1100: 109). Aynı yıl Çemişgezek nâibi Hüseyin Efendi'nin arzıyla tekrar Hamza bu göreve getirilmiş olsa da merkeze bildirilen şikâyet üzerine yapılan tahkikat neticesinde ve gönderilen fermân üzerine Mehmed'in görevi iade edilmiştir (VGMA, 1100: 109). Mehmed bundan sonra mütevellîlik vazifesini uzun süre yürütmüş, 1765 yılında vefatı üzerine yerine önce oğlu Abdurrahman (VGMA, 1099: 19), daha sonra da Mehmed'in diğer oğlu olan İsmail atanmıştır. Ancak İsmail 1766 yılında vazifesinden ferâğat ederek görevi Hüseyin adında birine bırakmıştır (VGMA, 1099: 20).

Öte yandan Süleymâniye Camii Vakfı'na birden çok kişinin aynı anda mütevellî olarak atandığı da oluyordu (VGMA, 1133: 284). Ayrıca müessesede birden fazla görevi uhdesine alan mütevellîler de vardı. Mesela 1801 yılında vakfın mütevellîsi ve câbisi olan el-Hac Mehmed'in vefat etmesi üzerine bu iki göreve Şaban isminde biri getirilmiştir (VGMA, 565: 81). Ayrıca 1864 ve 1870 yılında vakfın mütevellîsi olan Süleyman'ın aynı zamanda camide hatiplik görevini yürüttüğü de anlaşılmaktadır (BOA, EV. MH. 1134: 2; 1498: 71; 1614: 73).

Mütevellîlere takdir edilen günlük ücret genelde bir akçe idi. Mütevellî maaşları uzun süre bu miktar üzerinden ödenmiştir. Nitekim 1702 ve 1766 yılları arasında yapılan görevlendirmelerde günlük ücret yine bu miktar üzerinden verilmiştir.¹⁷ Ancak 1796 ve 1819 yılında yapılan atamalarda mütevellî ücretinin günlük iki akçe olduğu görülmektedir (VGMA, 565: 76; 568: 93). Fakat bu vazifeyi ücret almadan yapan görevliler de

16 Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıfların 17. yüzyılda %77'si, 18. yüzyılda da %75'si bu tür vakıflardan meydana gelmekteydi bkz. Yüksel, 1998: 92-97; Yediylidiz, 2003: 18.

17 Bkz. VGMA, 1098: 241; 1133: 284-286; 1143: 243; 1083: 275; 1094: 133; 1100: 108-109; 1099: 19-20.

vardı. Nitekim 1774 yılında Hasan adında birinin bu görevi ücret almadan yaptığı anlaşılmaktadır (VGMA, 1158: 149).

Küçük vakıfların bütün işleri mütevellîler tarafından yürütüldüğü halde büyük vakıfların idaresinde mütevellînin dışında câbî ve kâtip gibi personel de hizmet etmekteydi. Câbîlerin atama ve azil gibi her türlü hukuki ve idari işleri vakfın bulunduğu yerin kadısı vasıtasıyla yürütülürdü. Câbîlerin yaptığı işe cibayet denilirdi (İpşirli, 1992: 529). Bu bağlamda, Süleymâniye Camii Vakfı'nın gelirlerini toplamakla vazifeli bir câbîsi vardı. 1690 yılında bu görevde Seyyid Mehmed adında biri vardı ve bu şahıs 1694 yılında da görevini sürdürmeye devam ediyordu (VGMA, 1098: 241). 1711 yılında ise bu vazife Ebûbekir adında birine verilmiştir (VGMA, 1133: 285). 1731 yılında da Mahmud isminde başka biri günlük bir akçe ücret ile bu göreve atanmıştır (VGMA, 1094: 133). Ancak sonrasında Mahmud haksız yere görevden alınarak Hüseyin adında biri vazifeye getirilmiş ise de 1735 yılında Mahmud'un mağduriyeti giderilerek görev kendisine tekrardan iade edilmiştir (VGMA, 1094: 135). Mahmud sonrasında uzun yıllar bu vazifesini sürdürmüş, 1751 yılında vefatı sebebiyle de yerine yine günlük bir akçe ücretle Mehmed adında biri atanmıştır (VGMA, 1100: 110). Daha sonraki yıllarda câbîlik vazifesini iki kişinin tasarruf ettiği görülmektedir. Nitekim 1868 yılında Ahmed Nûri ve Seyyid Mehmed Şerefeddin adlı şahıslar bu vazifeyi müştereken yürütüyorlardı. Ancak Ahmed Nûri'nin erkek evlat bırakmadan vefat etmesi ve Seyyid Mehmed Şerefeddin'in ise başka bir yere (âher-i diyâr) gitmek suretiyle görevini terk etmesi nedeniyle bu vazifeye Hoca Mehmed isminde başka biri atanmıştır (BOA, EV. MH. 1329/8).

Câbîlerin günlük ücretleri bir ile iki akçe arasında değişmekteydi. 1700'lü yıllarda genellikle bunlara takdir edilen günlük ücret bir akçeydi (VGMA, 1094: 133,135; 1100: 110). 1800'lü yıllarda ise bu vazifeye getirilenlere günlük ücret olarak bir veya iki akçe ödenmekteydi (VGMA, 565: 78,81; 568: 93; BOA, EV. MKT. 666/112).

Vakfın idâri işlerini yürüten görevlilerden başka, camide hizmet veren hatip, imam müezzin, vâiz ve aşırhân gibi görevliler de vardı. Bu vazifelere yapılan görevlendirmeler de daha ziyade soya dayalı olarak yapılmaktaydı. Vakfa yapılan ata-

malarda çeşitli gerekçeler öne sürülmekteydi ki bunların da başında vazife sahibinin vefat etmesi (*bilâ veled fevt veya fevt*) gelmektedir. Fakat kendi isteğiyle vazifesini başkasına devretmesi (*ferâğ veya kasr-ı yed*) söz konusu olduğu gibi, kişinin vazifesini bırakması (*terk-i hizmet*) ya da vazifesini yürütebilecek bilgi ve donanıma sahip olmaması (*cühelâ ve nâ müstehak*) da yeniden atamalarda öne sürülen gerekçelerdi. Mesela 1704 yılında hatiplik görevine getirilen Seyyid Muhammed vazifesini 1706 yılında Ahmed'e ferâgat ederek bırakmıştır (VGMA, 1098: 242). Ancak 1707 yılında Ahmed *nâ müstehak* olduğu gerekçesiyle görevden alınmış ve yerine Mustafa adında başka biri getirilmiştir (VGMA, 1133: 284). Fakat 1709 yılında Ahmed'in görevden haksız yere alındığı ortaya çıkınca, bu sefer de Mustafa vazifeden azledilerek Ahmed'e görevi iade edilmiştir (VGMA, 1133: 284). Ne var ki 1706 yılında bu görevi Ahmed'e bırakan Seyyid Muhammed yapmış olduğu ferâgatten pişman olmuş, bu suretle 1714 yılında Ahmed tekrardan görevden alınmış ve yerine Seyyid Muhammed atanmıştır.¹⁸ Hacı İbrahim adında biri ise 1765 yılında cühelâdan olduğu gerekçesiyle hatiplik görevinden alınarak yerine Abdurrahim isminde başka biri atanmıştır. Fakat Hacı İbrahim'in türlü türlü iftiharlarla, eski Çemişgezek nâibi Ömer Efendi'den alınan arz neticesinde görevinden azledildiği ve Abdurrahim'in de bu görevi yürütebilecek bilgi ve donanıma sahip olmadığı ortaya çıkınca Hacı İbrahim'e tekrardan vazifesi iade edilmiştir (VGMA, 1099: 19).

Vazifelerin babadan oğula intikâl etmesi sebebiyle hatiplik görevini birden fazla kişinin tasarruf ettiği de oluyordu. Mesela 1797 yılında Hacı Ahmed görevinden ferâgat edince bu vazifeye Seyyid Şeyh Halil, Ahmed ve Mehmed adlı kardeşler günlük iki buçuk akçe ile atanmışlardır (VGMA, 565: 77). Daha sonra da 1820 yılında Şeyh Halil ve Mehmed'in vefatı üzerine hatiplik görevine yine günlük iki buçuk akçe ile Şeyh Halil'in oğulları Seyyid Süleyman ve Seyyid Hüseyin getirilmiştir (VGMA, 568: 93). Ayrıca vazifenin diğer bir hissedarı olan Seyyid Ahmed'in de 1822 yılında vefatı vukû bulunca onun hissesi de oğulları Seyyid Fâzıl, Seyyid

18 "Çemişgezekde Süleymâniye Câmi'inde üç akçe ile hatib Seyyid Muhammed Ahmed'e fâriğ olub ba'dehu nâdim olub tekrar berât itmekle ref'inden merkûma kâdısı Mehmed 'arziyla tevcih." (VGMA, 1133: 285).

İbrahim ve Seyyid Ahmed adında üç kardeşe kalmıştır (VGMA, 568: 94).

Hatiplerin günlük ücretleri yıllara göre farklılık göstermekteydi. 1704-1714 yılları arasında bunlara genellikle günlük üç akçe ücret ödenmiştir (VGMA, 1098: 242; 1133: 284-285). Ancak 1723 ve 1734 yıllarında bu görevi yürütenlere günlük iki akçe takdir edilmiştir (VGMA, 1119: 32; 1094: 133). 1745-1820 yıllarında ataması yapılan hatipler ise günlük iki buçuk akçe ile vazifelenirilmişlerdir (VGMA, 1100: 109; 543: 138; 565: 77; 568: 93). Fakat 1765 yılında günlük bir buçuk akçe ücretle çalışan görevliler de vardı (VGMA, 1099: 19). Dolayısıyla hatiplere kıdemlerinden ve saygınlıklarından dolayı farklı ücret ödendiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Camide günün beş vaktinde namaz çağrısını şehir sakinlerine ulaştırmakla görevli olan müezzinlerin sayısı birden fazlaydı. 1718 yılında müezzinlik vazifesini yürüten Hüseyin'e yaptığı vazife için günlük bir akçe ücret verilirken yine müezzinlik görevinde bulunan Mahmud adında başka birine de günlük iki akçe ücret ödenmekteydi (VGMA, 1133: 286). 1730 yılında ise müezzinlik vazifesini yürüten İbrahim isminde biri vazife ile alakalı hissesini yine caminin bir başka müezzini olan *Hasan ibn Osman'a* bırakmıştır. (VGMA, 1144: 247). 1864 yılında da bu vazife Hasan ve İbrahim isminde iki kişinin uhdesindeydi (BOA, EV. MH. 1133: 3).

Müezzinlerden bazıları sadece salâ okumakla vazifeliydi. Bayram, Cuma ve sabah namazından önce sala okumakla görevli olan bu kişiler, aynı zamanda vefat eden kişilerin ardından salâ okuyarak bunların ölüm haberini de şehir halkına bildirirlerdi. 1864 yılında caminin *mü'ezzîn-i salâ* olan Mehmed vefat edince bu vazife mevtânın oğulları olan Hüseyin, Ömer ve Osman adlı kişilere verilmiştir (VGMA, 2482: 45). Bundan dolayı bu görev yarı hisseli şekilde de tasarruf edilmekteydi. Mesela 1775 yılında müezzin olan Hasan vefat edince oğlu Osman kendisine intikal eden vazifenin yarı (*nısf*) hissesini tasarruf etmekteydi (VGMA, 1084: 26). Aynı yıl camide günlük iki akçe ile bu görevi yapan Mahmud isminde başka biri de vardı (VGMA, 1092: 127). Müezzinlere günlük ücret olarak 18. yüzyılda genelde bir veya iki akçe ücret ödeniyordu (VGMA, 1098: 241; 1133:

286; 1144: 247; 1094: 133; 1158: 149). Ancak bir buçuk ve üç akçe günlük ücret alan görevliler de vardı (VGMA, 565: 77; 1084: 26).

Camide imamlik görevinde bulunanlar da birden fazla görevi uhdesinde bulunduyorlardı. 1705 yılında imamlik yapan Mustafa aynı zamanda muarriplik vazifesini de yapmaktaydı. Bu iki vazife için Mustafa'ya günlük iki akçe ücret ödeniyordu (VGMA, 1098: 242). 1716 yılında imamlik vazifesinde bulunan Hamzanın aynı zamanda hatiplik görevini yürüttüğü de anlaşılmaktadır (VGMA, 1133: 285). Ayrıca 1863-1871 yılları arasında imamlik ve aşırhânlık görevleri Ömer adında biri tarafından yürütülmekteydi (BOA, EV. MH. 1133: 3; 1134: 2; 1498: 71; 1614: 73).

Vakfın çalışanları arasında, suyollarının bakımı ve onarımının yanı sıra suyun camiye sevk ve idaresinden sorumlu olan *suyolcuları* ile caminin temizliğinden sorumlu olan ve *ferrâş* denilen personeli de vardı. Caminin su ihtiyacı gayrimüslimler tarafından sağlanıyordu ve evlâdiyet üzere tasarruf ediliyordu. Mesela 1723 yılında suyolcusu olan Arapgir ölünce vazifesi oğulları olan Asadur ve Seros'a intikâl etmiştir.¹⁹ Daha sonraki yıllarda da gayrimüslimler suyolculuğu vazifesini ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Nitekim 1765 yılında günlük iki akçe ücretle bu vazifede bulunan Arakya ölünce vazifesi torunları olan Bağrasdar, Aper ve Peylü adlı kişilere kalmıştır (VGMA, 1099: 19).

Ferrâşlar ise vakfın her türlü temizliğiyle ilgilenirlerdi (İpşirli, 1995: 408-409). 1751 yılında bu görevde bulunan Veli'nin vefatı sebebiyle Ali adında biri vazifeye getirilmiştir (VGMA, 1100: 110). Ancak aynı yıl Ali'nin de vefat etmesi üzerine yerine Hacı Ahmed adında başka biri atanmıştır (VGMA, 1100: 111). Ne var ki daha sonra Ali'nin vefat etmediği ortaya çıkmıştır. Bu sebepte 1754 yılında Ali bu vazifeye yeniden getirilmiştir.²⁰ Bu görev de diğer vazifelerde olduğu gibi evlâdiyet üzere tasarruf edilmekteydi. Ancak erkek evlat bulunma-

19 "Çemişgezek kazâsında Câmî-i Kebîr vakfında suyolcusu olan Arabgir nâm zimmî mürd olmağla sulbî oğulları Asadur ve Serosa 'inâyet' (VGMA, HD, 1083: 275).

20 "Çemişgezek'de Süleymâniye Câmî'i'nde bir akçe ile ferrâş olan el-Hâc Ahmed sâhibü'l-evvel Ali'nin fevtinden almak üzere berât itdürüb lâkin Ali'nin fevti gayri vâki' olmağla Ahmed ref'inden Aliye kâdısı Seyyid Mustafa 'arziyla buyruldu' (VGMA, HD, 1100: 111).

diğı takdirde göreve başka biri getirilebiliyordu. Mesela 1766 yılında Molla Ali ölünce göreve oğlu Mustafa atanmış (VGMA, 1099: 20), 1816 yılında ise Ebûbekir'in erkek evlat bırakmadan vefat etmesi üzerine vazifesi *Mahmud bin Ali* adında başka birine verilmiştir (VGMA, 568: 93). Ferrâşlara yaptıkları işe karşılık olarak günlük bir akçe ücret ödeniyordu. 1751 ve 1823 yıllarında da ücretlerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir.²¹

Tablo-1: *Süleymâniye Camii'ne Yapılan Görevlendirmeler (1690-1823)*²²

Vazife	Görevde Bulunanlar	Tarih
Câbî	Seyyid Mehmed	1690-94
Mütevellî	Mustafa Halîfe	1690-91
Müezzin	İbrahim	1702
Mütevellî	Beki	1702
Hatib	Seyyid Muhammed	1704
İmam ve Muarriif	Mustafa	1705
Hatib	Ahmed	1706
Mütevellî	Ali	1706
Hatib	Mustafa	1707
Hatib	Ahmed	1709
Mütevellî	Hüseyi	1710
Mütevellî	Beyazid	1710
Hatib	Seyyid Muhammed	1710
Câbî	Ebûbekir	1711
Mütevellî	Mehmed	1711
Mütevellî	Beyazid	1713
Hatib	Seyyid Mehmed	1714
Mütevellî	Beyazid	1714
İmam ve hatip	Hamza	1716

21 VGMA, 1100: 110-111; 1099: 20; 1158: 149; 537: 239; 568: 93; 542: 203.

22 VGMA, 1098: 241,242; 1133: 284, 285, 286; 1119: 32; 1083: 275; 1143: 243; 1144: 247; 1094: 133, 134, 135; 1100: 108, 109, 110, 111; 1092: 127; 1083: 275; 1099: 19,20; 1158: 149; 1084: 26; 543: 138; 537: 239; 565: 76, 77, 78, 81; 568: 93, 94; 542: 203.

Vazife	Görevde Bulunanlar	Tarih
Mütevellî	Abdurrahman	1716
Mütevellî	Hamza	1718
Müezzin	Hüseyin, Mahmud	1718
Mütevellî	Abdurrahman	1719
Müezzin	Mahmud	1721
Hatip	Ahmed	1723
Suyolcusu	Asadur, Seros	1723
Mütevellî	Hamza	1724
Mütevellî	Abdurrahman	1725
Mütevellî	Seyyid Hamza	1726
Mütevellî	Abdurrahman	1727
İmam	Abdurrahman	1728
Muarriif ve aşırhân	Abdurrahman	1728
Müezzin	Hasan, Halil	1729
Müezzin	Hasan bin Osman	1730
Muarriif ve aşırhân	Abdurrahman	1730
Hatip	Ahmed	1731
Müezzin	Halil, Hasan, Osman, Ali	1731
Câbî	Mahmud	1731
Mütevellî	Şeyh Abdurrahman	1731
Muarriif ve aşırhân	Abdurrahman	1733
Mütevellî	Abdürrahim	1734
Mütevellî	Hacı Ömer, Abdürrahim	1735
Câbî	Mahmud	1735
Ferrâş	Veli Halife	1742
Mütevellî	Abdürrahim	1742
Mütevellî	Hamza	1742
Müezzin	Ebûbekir, Ali	1743
Mütevellî	Mehmed	1745
Mütevellî	Hamza	1745
Hatib	Ahmed Halife	1745
Hatib	el-Hac İbrahim	1749
Câbî	Mehmed	1751

Vazife	Görevde Bulunanlar	Tarih
Ferrâş	Ali, Hacı Ahmed	1751
Ferrâş	Ali	1754
Hatip	Hacı İbrahim	1755
Ferrâş	Osman	1755
Suyolcusu	Asadur, Seros	1764
Suyolcusu	Bağrasdar, Ape, Peylü	1765
Vâiz	Seyyid İsmail	1765
Mütevellî	Abdurrahman	1765
Hatip	Hacı İbrahim	1765
Mütevellî	İsmail	1765
Ferrâş	Mustafa	1766
Mütevellî	Hüseyin	1766
Mütevellî	Hasan	1774
Ferrâş	Hasan	1774
Müezzin	Mahmud	1775
Müezzin	Osman, Mahmud	1775
Hatip	Mehmed	1786
Ferrâş	Seyyid Ebûbekir	1792
Mütevellî	Süleyman	1796
Hatip	Seyyid Şeyh Halil, Ahmed, Mehmed	1797
Müezzin	Mehmed bin Ömer	1798
Mütevellîsi	el-Hâc Mehmed	1799
Câbi	el-Hâc Mehmed	1799
Mütevellî ve Câbî	Şaban	1801
Ferrâş	Mahmud bin Ali	1816
Câbî	İbrahim bin Osman	1819
Mütevellî	Ömer bin Hüseyin	1819
Hitabet	Seyyid Süleyman, Seyyid Hüseyin	1820
Hatip	Seyyid Fazıl, Seyyid İbrahim, Seyyid Ahmed	1822
Ferrâş	Ömer bin Süleyman	1823

Sonuç

Çemişgezek şehrinde 16. yüzyılda Yelmân Bey tarafından yaptırılmış bir cami ve aynı zamanda Yelmâniye adında bir medrese vardı. Bu yüzyılda şehirde sadece bu cami mevcut olduğu için Ulu Camii olarak da değerlendirilmiştir. Ancak sonraki yıllarda Çemişgezek'te Ulu Camii olarak Süleymâniye adında başka bir caminin hizmet verdiği görülmektedir. Dolayısıyla Kale mahallesinde bulunan ve kitabesi mevcut olmayan Süleymâniye Camii ile 16. yüzyılda şehirde tek cami olarak hizmet veren Yelman Bey Camii'nin aynı yapı olduğu tahmin edilmektedir. Sonrasında Yelmâniye olarak da adlandırılan bu yapı, muhtemelen görmüş olduğu bakım ve onarım veya yeniden inşa edilmek suretiyle Süleymâniye ismini de almıştır. Ayrıca şehrin başka bir bölgesinde, Medrese mahallesinde hizmet veren Yelmâniye Medresesi'nin bünyesinde de bir caminin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu cami bazı belgelerde Yelmâniye Medresesi Camii veya Medrese Camii olarak ifade edilirken bazılarında da Yelmâniye Camii olarak zikredilmektedir. Tâceddin Yelman Bey tarafından medrese olarak inşâ ettirilen Yelmâniye Medresesi'nin unsurlarından biri olan mescidin zamanla camiye dönüştürülmesi ve bu caminin medresenin ismiyle adlandırılması, bunların birbiriyle karıştırılmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Nitekim hem yapılarıdaki isim benzerlikleri hem de bu müesseselere yapılan atamalardaki isim benzerlikleri payitahtın da dikkatinden kaçmamış; usulsüz atamaların olmaması için vakıflarının aynı olup olmadığı hususunun mahallinde soruşturulması istenmiştir. Ne var ki yapılan tahkikatın sonucuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Öte taraftan Süleymâniye ve Yelmâniye kelimelelerinin büyük oranda benzer olması kâtipler tarafından kimi zaman hatalı kayıtların tutulmasına da sebebiyet vermiştir. Bu durum Süleymâniye ve Yelmâniye adlı camiler hakkında bilgi içeren belgelerin güvenilirliğinin de sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bu yapıların farklı mahallelerde olması ve bunlara ait son dönem vakıf muhâsebe kayıtlarının da ayrı tutulmuş olması, Süleymâniye Camii'nin Yelmâniye Camii'nden farklı bir yapı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Ulu Camii vakıf gelirlerinin büyük bir kısmı, devlet hazinesine girmesi gereken köy ve mezrâlara ait vergi gelirlerinden oluşmaktaydı. Ayrıca şahısların vakfettiği gayrimenkul ve nakit gelirlerin işletilmesi yoluyla da vakfa gelir sağlanmaktaydı. Bu suretle bir kısım vazifelilerin ücretleri ödenmekteydi. Vakfın gelir-gider kalemleri de genellikle eşitti.

Çemişgezek Süleymâniye Camii vakfının çalışanları arasında vakfın idarî işlerinden sorumlu; mütevellî ve câbî gibi görevlilerin dışında, ahalinin dinî vecîbelerini daha kolay öğrenebilmelerini ve rahatça ibadetlerini yapmalarını sağlayan hatip, imam müezzin, vâiz ve aşırhân gibi görevlileri de vardı. Yine vakıf personeli arasında suyollarının bakımıyla ilgilenerek, suyun camiye sevk ve idaresini sağlayan suyolcuları ile caminin temizliğiyle ilgilenen ferrâşlar da bulunmaktaydı.

Vakfa yapılan görevlendirmeler kadı, nâip veya mütevellînin arzı ile gerçekleşmekteydi. Arz neticesinde merkezde düzenlenen berât kaydı ile atama işlemi tamamlanmaktaydı. Bu usulden başka padişah fermâniyle yapılan görevlendirmeler de

vardı. Ayrıca bir kısım görevliler berâtsiz çalışırken bir kısmı da babalarının atfî berâtına göre vazifelenilmekteydiler. Dolayısıyla vakıf çalışanlarından biri vefat ettiğinde genelde görevleri oğullarına intikâl ederdi. Şayet çalışanın erkek evlâdı yok ise veya görevi kabul etmezse, göreve yakın akrabalarından biri atanabildiği gibi, etrafta güvenilir ve ilmiyle tanınmış biri de göreve getirilebilirdi. Bundan dolayı vazifeler genellikle evlâdiyet üzere tasarruf edilmekteydi. Fakat çoğu zaman vâkıfın soyu kesilmeden özellikle nâiplerden alınan arzlarla haksız bir şekilde görevlendirmelerin yapıldığı da oluyordu. Ancak böyle durumlarda hak sahibinin yapmış olduğu şikâyetler dikkate alınarak haksızlıklar giderilmekteydi.

Vakıf çalışanları arasında aynı işi yapanların ücretleri genellikle eşitti. En yüksek günlük ücret hatiplik görevini yürütenlere ödenmekteydi. Müessesede birkaç makamı uhdesinde bulunduran görevliler de vardı. Fakat vazifelerin babadan oğula intikâl etmesi zamanla ortakların türemesine neden olmuştur. O yüzden bir vazifenin birden çok kişi tarafından tasarruf edildiği de oluyordu.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defter Numarası: 234, 259, 265, 288 ve 2482,568, 565, 543, 542, 537, 1084,1083, 1092, 1094, 1098, 1099, 1100, 1119, 1133, 1143,1144, 1158.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkâf Defterleri Mektubi Kalemî (EV. MKT.): 1970/18, 1599/322, 1864/66, 666/112.

Evkâf Defterleri (EV. d.): 12360, 18823.

Evkâf Defterleri Muhâsebe Kalemî (EV. MH.): 1614, 1498, 1614, 1134, 1133, 1329/8

Cevdet Evkâf (C.EV.): 533/26901 numaralı defter.

Ali Emiri (AE. SMST. III): 69/5089.

Kamil Kepeci Cizye Muhâsebe Kalemî (KK. d.): 3811.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.): 552.

1.2. Yayımlanmış Olan Arşiv Vesikaları

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I. Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1998.

2. Araştırma ve İncelemeler

Akgündüz, A. (1988). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aydın, M. (2009). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul, Beta Yayınları.

Behar, C. (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Bilgiç, E. (1946). "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler". *Belleten*, (X/39), 381-423.

Bizbirlik, A. (2002). 16. *Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çakar, E.-Uzun, C. (2017). *Hurufat Defterlerinde Harput (1690-1812)*, Elazığ, Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelik, K. (2013). " R.1284/M.1868-1869 Tarihli Muhâsebe-i Evkâf-ı Hümayun Defteri'ne göre Mamuratülaziz Vakıfları" *Vakıflar Dergisi*, (40), 143-162.

Gülsoy, U.-Engin, V.-İşbilir, Ö.-Örenç, A.-Aydiner, M.-Tak, E.-Kolay, A. (2012). *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Güner, B.-Çitçi, M. (2003). "Çemişgezek Kasabasının Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13/1), 21-48.

Halaçoğlu, Y. (2007). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İpşirli, M. (1992). "Câbî". *DİA*, (6), 529-530.

İpşirli, M. (1995). "Ferrâş". *DİA*, (12), 408-409.

Karaman, H. (1993). "Cuma". *DİA*, (8), 85-89.

- Kinal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koşan, H. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*. Ankara. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, A. (1997). *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*. Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Öztürk, N. (2006). "Mütevelli", *DİA*, (32). 217-220.
- Sözen, M. (1970-71). "Çemişgezek'de Türk Eserleri ve Yelmâniye Camii". *Sanatat Tarihi Yıllığı*. s. 29-47
- Ünal, M. (1992). "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı". *Osmanlı Araştırmaları*, (XII): 367-390.
- Ünal, M. (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksel, H. (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Sivas. Dilek Matbaası.

EKLER

1. Resimlerler ve Haritalar

Resim 1: Süleymâniye Camii'nin Konumu

Resim 2: Süleymâniye Camii Minaresi (Özbek, 1997: 61).

Resim 3. Süleymâniye Camii'nin İç Görünümü

Harita 1: Çemişgezek Ticarî Alanların Dağılışı (Güner vd. 2003: 41).

